

**Kitap Deęerlendirme: İzmirli İsmail Hakkı, Tarihin
Lüzûmu, Hazırlayan: Harun Çetin, Çizgi Kitabevi,
Konya 2020, 80 sayfa.**

Book Review: İzmirli İsmail Hakkı, Tarihin Lüzûmu, Prepared by: Harun Çetin, Çizgi Kitabevi,
Konya 2020, 80 pages.

ENES ENSAR ERBAY

Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul/Türkiye

Postgraduate, University of Istanbul, Institute of Social Sciences, Istanbul/Turkey

ensarerbay@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4518-2392>

Makale Bilgisi |

Makale Türü / Article Type: Kitap Tanıtımı/Book Review

Geliş Tarihi / Date Received: 26 Eylül / September 2020

Kabul Tarihi / Date Accepted: 27 Kasım / November 2020

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Kasım / November 2020

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Kasım / November

Atıf / Citation: Erbay, Enes Ensar. "İzmirli İsmail Hakkı, Tarihin Lüzûmu, Hazırlayan: Harun Çetin, Çizgi Kitabevi, Konya 2020". edid: edebali islamiyat dergisi/ edebali islamic journal 4/2 (Kasım / November 2020): 91-96.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Web: <http://dergipark.gov.tr/edid> | <mailto:iifdergi@bilecik.edu.tr>

Copyright © Published by Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi /
Bilecik Seyh Edebali University, Faculty of Islamic Sciences, Bilecik, 11230 Turkey.
Bütün hakları saklıdır. / All rights reserved.

Özet

Rivayetin salt aktarımı, üzerine yoğunlaşılacak herhangi bir tarihî süreç hakkında imâl-i fikr edilmesinin önünü tıkayacak; hatta tarih düşüncesinin üretimine engel teşkil edecektir. Bu açıdan tarih ilmine dair kaleme alınan metodoloji, felsefe ve kuram çalışmaları, tarihin yorumu üzerine teorik ve pratik imkânlar sunmaktadır. İzmirli İsmail Hakkı'nın eseri, onun tarih anlayışı ve felsefesi üzerine değerlendirmeler sunarken konjunktürün imkânı çerçevesinde genel kaynak ve literatür aktarımı da sağlamaktadır. Onun tarih disiplini üzerine düşünce ve anlayışı hakkında bir fikir edinebileceğimiz bu çalışması, içerik, kapsam, tarih fikri ve tasnifi açısından değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tarih, Metodoloji, Literatür, Rivayet.

Abstract

The mere transmission of primary source historical narratives hardly provides for deeper understanding of a particular historical period, and can even serve to prevent the production of historical thought. In this respect, it is methodology, philosophy and theory that facilitate a theoretical and practical way forward for the interpretation of history. İsmail Hakkı İzmirli's work, in addition to offering a view into his understanding of history and philosophy, also informs us as a general resource and piece of literature within its historical context. In this paper, İzmirli's study, in which we gain a view into his thought and understanding of the discipline of history, has been evaluated in terms of its content, scope, historical thought and classification.

Keywords: History, Methodology, Literature, Narrative.

Editörün Takdimi (7), müellifin hayatı hakkında kısa bir biyografi (9-12) ve müellifin kelâm ve felsefeyle iştigalinden ötürü tarih ilminin kelâm ilmiyle irtibatına dair editör tarafından kaleme alınmış bir yazıdan (13-20) sonra; eserin mukaddime bölümüne geçiş yapılabilmektedir. 80 sayfa olarak yayımlanan çalışmanın (23-46) sayfaları mevcut risâleyi; (46-80) sayfaları ise eserin yazma nüshasının tıpkıbasımını içeriyor. Eser, makale formatında Yavuz Yıldırım tarafından 2005 yılında transkribe edilmiş olmasına rağmen, hazırlayanın buna dair bir kaydını göremedik.¹ Bunun yanında editörün takdiminde mezkûr eserin 'ilk kez' neşredildiğinin ifade edilmesi; Yıldırım'ın yayımının hiç görülmediğini gösteriyor. Mukaddime'de² İzmirli İsmail Hakkı'nın (1869-1946), Maarif Nâzırı Emrullah Efendi'nin (1858-1914) ricasıyla genel bir İslâm tarihi yazmaya niyet ettiği; fakat bunu tamamlayamadığı fark ediliyor. Elimizde bulunan neşredilmiş nüshanın ise; bu tamamlanmayan, bir anlamıyla tarih ilmine giriş niteliğinde olan, kaynak terminolojisinin ele alındığı ve yer yer yorumların zikredildiği, yarım kalmış veya devamı getirileceği düşünülen bir çalışma olduğu anlaşılmaktadır.

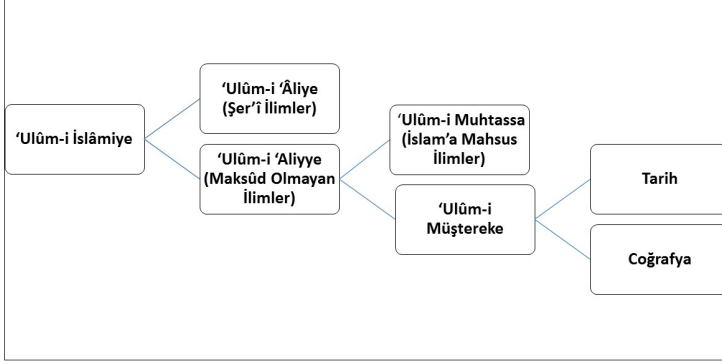
Müellif, tarihin başlangıcına dair olayların ilâhî kitaplar dışında bir kaynağının olmadığı, zira (Fenikeliler tarafından) yazı icâd edilmediği için tarih

¹ İlgili çalışma için bkz.: Yavuz Yıldırım, "İzmirli İsmail Hakkı'nın İslam Tarihyazıcılığı İle İlgili Bir Yazma Eseri: İnceleme ve Çevrimyazı", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XII, (2005), 105-130.

² Bu bölümde müellifin eserine başlarken dile getirdiği Arabî Besmele, Hamdele ve Salvele ibarelerinin -muhtemelen bir program hatasıyla- ters bir biçimde yazıldığı görülüyor.

yazımının da başlamamış sayılacağı kabulündedir. Lâkin kadîm döneme ait yazıların çözülmesi ve evrakların incelenip gün yüzüne çıkarılması neticesinde, tarih öncesi devirler hakkında birtakım bilgiler edinebildiğimizi de 11. dipnotta ekleme ihtiyacı duymuştur. Akabinde Homeros ve Herodot'tan örnekler vererek tarihin bu isimlerce başlatıldığı kanaatini izhar etmektedir.

Müellifin, ilimleri sınıflandırdığı 14 numaralı dipnottan; tarih ilmini konumlandığı yeri şu şekilde gösterebiliriz:

İzmirli'nin izâhları çerçevesinde oluşturduğumuz yukarıdaki tabloya göre onun, 'tarih ilmini' millî bir kimliğe has kılmadığı, insanlığın müşterek birikimi olarak kabul ettiği sonucuna varıyoruz. 14.dipnotta, yukarıdaki tabloyu oluşturduğumuz bilgileri verdikten sonra İzmirli, İslâmî devirde ilk tarih müelliflerinin sırasıyla Urve b. Zübeyr (ö. 94/713),³ Vehb b. Münebbih (ö. 114/732) ve İbn Şihâb ez-Zühri (ö. 124/742) olduğunu ifade etmektedir. İlk devir siyer ve meğâzî âlimlerinin öne çıkanları arasında olmaları nedeniyle doğru kabul edebileceğimiz bu görüş, kanaatimizce İzmirli'nin yaşadığı dönemde konu hakkında ayrıntılı çalışmalara ulaşımın güçlüğü nedeniyle -öne çıkan diğer müelliflerin de zikredilmesi açısından- detaylandırılmamıştır.⁴

Ehl-i İslâm'ın Tarihe Hizmetleri (31-46) başlığı altında verilen literatür bilgisi, faydalı bir nitelik taşımaktadır. İlgili literatür bilgisini değerlendirmek, hem son dönem Osmanlı âliminin tarihe dair muktesebâtı hakkında bilgi edinmemizi, hem de beyân edilen kaynak ve eserleri günümüz literatür kritiği açısından ele almamızı sağlayacaktır. Bu bölümün *Siyer ve Meğâzî* başlığı altında müellif, zamanımıza ulaşan en eski siyer metninin İbn İshak'ın (ö. 151/768) Siyer'i olduğunu ifade belirterek diğer siyerlere geçmiştir. Fakat İbn

³ Transkribe edilen metinde sehven "Urve b. Zeyd" olarak kaydedildiği dikkat çekmektedir.

⁴ Şaban Öz'ün doktora tezine dayanan şu çalışması, ilgiyi detayların bulunması açısından önem arz eder: Şaban Öz, *İlk Siyer Kaynaklar ve Müellifleri*, İstanbul: İsar Vakfı Yayınları, 2008.

İshak hakkında belirttiği şu görüş önemlidir: Buna göre İbn İshak ile meydana gelen olaylar arasında râvîlerin az bulunması, onun naklettiği olaylarda hata ihtimalini aza indirmektedir. Bu görüşe göre yazar -ileride de ifade edileceği gibi- tarihin kritiği açısından râvî kanalının mevsûkiyetini, yani isnad'ı merkeze almaktadır. Tarihin iç tenkidi açısından önemsiz olmayan bu kritik etme usulünün, dış tenkidi gündem dışı bırakması açısından yegâne bir yöntem olarak görülmesi kanaatimizce elverişli değildir. Müellif siyer ve meğâzîye dair pek çok önemli eseri naklederken; özellikle Osmanlı coğrafyasının yoğun bir şekilde istifade ettiği Kâdî İyâz'ın (ö. 544/1149) *Şifâ'*sını zikretmeyi ihmal etmemiştir. Bunun yanında kendi döneminde göre çağdaş sayılabilecek bir metin olan Zeynî Dahlan'ın (ö. 1304/1886) eserini de örnek olarak sunmuştur. Buradan İzmirli'nin, tarihe dair çağdaş çalışmaları da takip ettiği sonucunu çıkarabiliriz. Fütûh literatürüne geçtiği bölümde müellifin diğer eserlerin yanında Vâkıdî'nin (ö. 207/823) *Fütûhu's-Şam* isimli eserinden de söz ettiği görülmektedir. Müellifin yaşadığı tarihe de denk gelen son çalışmalar, mezkûr eserin Vâkıdî'ye ait olmadığını göstermiştir.⁵ Müellif, eseri yazdığı süreçte -çevresel imkânların elvermemesi nedeniyle- bu durumun tedkikini yapamamış olabilir.

Tabakât bölümünü ele aldığı bölümde müellif, fakihlerden dilcilere kadar her bir ilim dalına dair ayrı ayrı tabakât eseri oluşturulduğunu ifade ederek bu eserlerden öne çıkanların isimlerini zikreder. Terâcim türüne dair; bu ilmi meşhur edenin İbn Hallikân (ö. 681/1282) olduğunu ifade etmektedir. Genel tarih yazımını Ya'kûbî'den (ö. 292/905'ten sonra) başlatmış;⁶ Taberî (ö. 310/923), İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201), Ebu'l-Fidâ (ö. 774/1373), İbnü'l-Verdî (ö. 749/1349) ve Zehebî (ö. 748/1348) gibi alanın ileri gelen tarihçilerinin eser isimlerini vermekle yetinmiştir. Burada dikkat çeken unsur; Mes'ûdî'nin (ö. 345/956) *Ahbârü'z-Zamân* isimli bir eserinin olduğu, hatta eserlerinde sık sık bu çalışmasına atıf yaptığı bilinmekle birlikte; bu isimle yayımlanan eserin Mes'ûdî'ye ait olmadığı ifade edilmelidir.⁷ Bunun yanında İbn Haldun'u ayrıca zikretme ihtiyacı duymuş ve Ahmed el-Makkarî'nin (ö. 1041/1632) İbn Haldun'un (ö. 808/1406) Tarih'ine yaptığı şerhi dile getirmiştir.

⁵ Mustafa Fayda, "Vâkıdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, erişim tarihi: 26.09.2020, <https://islamansiklopedisi.org.tr/vakidi>, Ayrıca bkz.: Şaban Öz, *İlk Siyer Kaynaklar ve Müellifleri*, 326-327.

⁶ Ya'kûbî'den önce, genel tarih türünde eserler kaleme alan müellifler mevcuttur. Halife b. Hayyât'ın (ö. 240/854-5) *et-Târih*, İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) *el-Meârif*, Dineverî'nin (ö. 282/895) *Ahbârü't-Tvâl* isimli eserleri buna örnek olarak gösterilebilir.

⁷ Mes'ûdî'nin *Ahbârü'z-Zamân* isimli bir eseri bulunmaktadır. Lâkin *Ahbârü'z-Zaman* ismiyle yayımlanan kitaplar ona ait değildir. Bkz.: Casım Avcı, "Mes'ûdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, erişim tarihi: 26.09.2020, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mesudi-ali-b-huseyin>.

*Derecât-ı Müverrihîn-i İslâmîye*⁸ isimli başlık altında müellifin, tarihe yönelik yaklaşımı hakkında bir fikir edinebiliyoruz. Onun tarihe, çoğunlukla hadis usûlündeki kriterlere riayet ederek baktığı yönünde bir tespitte bulunabiliriz. Bu sâikle olacak ki müellifin kıyasına göre muhaddis ve fakihlerin yazdığı tarih eserleri, edebiyâtçıların (üdebâ) yazdığı tarihlerden daha güvenilirdir. Mezkûr tasnif çerçevesinde klasik dönem tarihçilerini muhaddis-müfessir veya edip başlığı altında inceler. Taberî, İbnü'l-Esîr (ö. 630/1233), İbnü'l-Cevzî, Zehebî, Süyûtî (ö. 911/1505) gibi isimler muhaddis; İbn Kuteybe (ö. 276/889), Mes'ûdî, Ebu'l-Fida ve Makkârî gibi isimler de ediptir. Sözgelimi - müellifin beyânına göre- iki kategoriden biri arasında güvenilirlik açısından bir tercihte bulunacak olursak, başta zikredilen muhaddislerin lehine bir seçimde bulunmak icap edecektir. Bu kabulün, hem yukarıda zikredilen kişilerin tasnifi hem de muhaddis-edip ve güvenilirlik ayrımı çerçevesinde birtakım sorunlarla muallle olduğunu düşünüyoruz. İlgili beyânlara yönelik şu soruları yöneltebiliriz:

1. Hüküm istinbat edilecek bir yapısı olması nedeniyle Hz. Peygamber dönemi ile ilgili haberleri konu dışı tutarak şunu sormalıyız: Bu dönemden sonraki hâdiselerin gerçekliğini değerlendirmenin tek yolu hadis usulünün kriterleri midir? Tarih kaynakları incelenirken, mevsûkiyetin şartları sadece isnâdın kritikleri mi olacaktır?

2. Târih disiplininin kendine has, zaman içerisinde oluşturduğu bir analiz metodu olamaz mı? Örneğin Belâzürî'nin, bir bölgenin tarihi veya orada yaşanmış bir hâdis hakkında bilgi almak için mezkûr yerde yaşayan insanlarla görüşmesi, tarihin bilgi kaynağı olamaz mı? Bu bilgiye -isnada uyum sağlamadığı için- 'güvenilir değildir' denilebilir mi?

3. Muhaddis usûlü tarihçi olarak sınıflandırılan Taberî'nin *Târihi*'nde var olan zayıf bilgiyi nasıl değerlendirmemiz gerekecektir?

4. 'Edip' olarak tanımlanan İbn Kuteybe'nin, eserindeki güvenilir ve teyid edilmiş bir bilgiyi nasıl değerlendirmemiz gerekir?

5. Pek çok alanda eser üretmiş olan mezkûr müellifleri dar tasnifler çerçevesinde tanımlamak, isâbetli bir yaklaşım mıdır? Örneğin coğrafya, seyahat, tarih ve daha birçok alanla ilgili eser telif etmiş olan Mes'ûdî'yi sadece "edip" olarak tanımlamak onun tarihçiliğini ele alırken bir engel teşkil etmeyecek midir?

⁸ Sehven 'derecaât' şeklinde bir yazım kullanılmıştır.

*Lisân-ı Fârisî ve Türkî Üzre Yazılan Kütüb-i Tarih*⁹ isimli bölümde müellifin zikrettiği eserler, özellikle Horasan-Mâverâünnehir ve Anadolu coğrafyası üzerine yapılacak çalışmalar açısından gözden kaçırılmaması gerekir. Türkçe tarihlerin çoğunluğunun Osmanlılar döneminde kaleme alındığına dair tespit, Türklerin tarih yazımında olgunlaştığı süreci göstermesi açısından anlamlı duruyor. Diğer yandan Osmanlılar tarafından özellikle Taberî'nin Tarihî'nin tamamının Türkçe'ye tercüme edilmiş olması, mezkûr eserin genel olarak mûteber görüldüğü algısını güçlendirmektedir.

Müellif, *Müverrihîn-i İslâm'ın Sıdk ü İhtimâmı* ismini verdiği bölümde Corci Zeydan'dan (ö. 1861-1914) Müslümanların isnad usûlünü benimsedikleri için İslâm tarihi eserlerinde doğruluğun üstün geldiğini ifade eden bir nakil yapar. İsnâdın önemini ifade etmek için soru sormak suretiyle önemli bir tespit bulunur. Buna göre, zayıf rivayetleri sahih rivayetlerden ayırmak için İslâm'dan başka hangi dinin mensupları, isnad sistemine başvurmuş; zayıf ve yalan uyduran kimseleri teşhir etmiştir?

İzmirli'nin bu çalışması; Siyer ve Meğâzî, Fütûh, Tabakât, Terâcim, Genel Tarih, Şehir Tarihleri, Halifeler ve Hükümdarlar Tarihi, İlkler (Evâil) Tarihi, Eyyâm-ı Arab, Menâkıb, Farsça ve Türkçe Yazılan Tarihler ve Osmanlı Tarihi gibi alanlarda; müellifin yaşadığı konjunktürde -kronik ve kaynak tanıtımı hususunda- yeterli sayılabilecek niteliktedir. Eserin tarihe giriş niyetinde bir yapısının olması nedeniyle özellikle işin başlangıcında olan talebelere -hâlâ-faydalı olacağı düşünülmektedir. Eser en başta, son dönem Osmanlı ulemasının özellikle İslâm tarihi birikimi ve kaynak bilgisini İzmirli'nin şahsında yansıması açısından değerlidir. Bunun yanında müellifin eksik bıraktığını düşündüğümüz alanları şu şekilde sıralamak isteriz:

1. İkincil literatür, yani kendi döneminin çalışmalarına daha fazla ağırlık vermesi; eserin daha fazla fayda sağlamasını temin edilebilirdi.

2. Tarihî kaynakların sadece isimlerini aktararak değil, onları okura tanıtarak muhteviyatlarının geniş bir değerlendirmesi ve bu çerçevede bir tarihçi olarak gelecek nesle ilgili kaynakların müzakeresinde tecrübe aktarımı sağlanabilirdi.

3. Tüm bu çerçevede açıklamalar beyân edilirken tarih incelemelerine dair daha geniş bir metodolojik yaklaşım sunulabilirdi.

⁹ Bu bölümde Muslihuddîn Lârî'nin isminin sehven *el-Ârî*; Yahya el-Kazvinî'nin *Lübbü't-Tevarîhi'nin Lebbü't-Tevarih*, Ebu'l-Fazl Muhammed b. İdrîs-i Bitlisî'nin *Cerîde-i Âsâr ve Harîde-i Ahbâr* adlı siyerinin de Harîdetü'l-Âsâr olarak kaydedildiği göze çarpıyor.